

FRIE
DRICH
NIETZ
SCHE

Dageraad

*Gedachten over morele
vooroordelen*

Vertaling en nawoord MAARTEN VAN BUUREN

Boom

Oorspronkelijk verschenen onder de titel *Morgenröthe. Gedanken über die moralischen Vorurteile.*

© Nederlandse vertaling 2026 Maarten van Buuren | Boom

© Nawoord 2026 Maarten van Buuren | Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden vervoelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 j° Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (Postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van artikel 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912. Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting Uitgeverorganisatie voor Onderwijslicenties (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl). Auteursrecht ten aanzien van tekst- en datamin- ing en machinelearning is nadrukkelijk voorbehouden.

No part of this publication may be reproduced in the context of text and data mining for any other purpose which is not expressly permitted by law without the written permission of the publisher.

Ontwerp en verzorging omslag Michaël Snitker

Ontwerp binnenwerk Brigitte Slangen

Opmaak Bas Reijnen

ISBN 978 90 244 7423 3 | NUR 730

www.boom.nl

Inhoud

Voorwoord

7

Eerste boek

17

Tweede boek

89

Derde boek

141

Vierde boek

191

Vijfde boek

257

Nawoord

Maarten van Buuren

331

Verantwoording

341

Zoveel dagen zijn nog niet aangebroken.

Rigveda

Voorwoord

[1]

In dit boek vinden we een ‘onderaards mens’ aan het werk, iemand die boort, graaft en ondergraaft. We zien, gesteld dat we ogen hebben voor dergelijk werk in de diepte, hoe hij langzaam, omzichtig, zacht, maar onverbiddelijk vooruitkomt, zonder al te zeer blij te geven van de narigheid die lange ontbering van licht en lucht met zich meebrengt; we zouden hem zelfs tevreden kunnen noemen, ondanks zijn werk in het donker. Lijkt hij niet geleid te worden door een soort geloof, schadeloosgesteld te worden door een troost? Of kiest hij misschien voor een lange periode van duisternis, kiest hij voor het onbegrijpelijke, verborgene, raadselachtige, omdat hij weet wat hij daarvoor in ruil zal krijgen: zijn eigen ochtend, zijn eigen verlossing, zijn eigen *dageraad*? ... Hij zal ongetwijfeld weer bovenkomen. Vraag hem niet wat hij zoekt, daarbeneden, hij zal het jullie zelf wel zeggen zodra hij weer ‘mens geworden’ is, al ziet hij eruit als een onderaardse Trophonius.* Zwijgen is iets wat je grondig afleert, als je, zoals hij, zo lang een eenzame mol bent geweest – –

[2]

Welaan, mijn geduldige vrienden, ik zal jullie zeggen wat ik daarbeneden heb gezocht, hier in dit late voorwoord, dat makkelijk een in memoriam, een lijkrede had kunnen worden, want ik ben

* Trophonius was een Griekse god en orakel. Zijn verblijfplaats was een onderaards hol. Wie het orakel wilde bezoeken moest vooraf vasten en zich aan allerlei geheimzinnige rituelen onderwerpen. Er werd verteld dat bezoekers die 's nachts in Trophonius' grot werden neergelaten, vaak gek weer bovenkwamen.

weer bovengekomen en – ik heb het er levend afgebracht. Denk niet dat ik jullie wil aansporen tot eenzelfde hachelijke onderneming! Of tot het trotseren van dezelfde eenzaamheid! Want wie op deze manier zijn eigen weg volgt, komt niemand tegen: dat brengt het ‘volgen van de eigen weg’ met zich mee. Niemand komt hem daarbij te hulp; hij moet in zijn eentje het hoofd bieden aan alles wat hem overvalt qua gevaar, pech, kwaadaardigheid en slecht weer. Want hij heeft zijn *eigen weg* – en stuit, zoals te verwachten, zo nu en dan op de bitterheid en het chagrijn die dat ‘eigen’ met zich meebrengt: bijvoorbeeld het besef dat zelfs zijn vrienden niet kunnen raden waar hij is of waar hij naartoe gaat en zich zo nu en dan afvragen: ‘Hè? Zit er nog wel beweging in? Heeft hij nog wel – een weg?’ – Destijds begaf ik mij in een onderneming waartoe niet iedereen zich geroepen zal voelen: ik daalde af in de diepte, ik boorde gangen in de fundamenten, ik begon een oud *vertrouwen* uit te graven en te onderzoeken, waarop wij filosofen al sinds een paar duizend jaar gewend zijn te bouwen als op de stevigste grondslag, steeds opnieuw, hoewel tot nu toe alle gebouwen zijn ingestort: ik begon ons *vertrouwen in de moraal* te ondermijnen. Maar jullie begrijpen me niet?

[3]

We hebben tot dusver belabberd nagedacht over goed en kwaad; het onderwerp was te heikel. Het geweten, de goede naam, de hel, soms zelfs de politie stonden en staan geen onbevangenheid toe; in aanwezigheid van de moraal *mag*, zoals in het bijzijn van elke autoriteit, niet worden gedacht en nog minder worden gesproken: hier wordt – *gehoorzaamd!* Zo lang de wereld bestaat, is geen enkele autoriteit bereid geweest zich aan kritiek te onderwerpen; en de moraal kritiseren, de moraal als probleem, als problematisch opvatten, wat? was dat niet – *is* dat niet – immoreel? – Maar de moraal beschikt niet alleen over allerlei vormen van afschrikking om zich kritische handen en folterwerktuigen van het lijf te houden: haar ongenaakbaarheid berust veel meer

op een bepaald soort betovering die ze meesterlijk beheerst, – ze weet mensen te ‘inspireren’. Het lukt haar vaak met een enkele blik de kritische wil te verlammen en zelfs naar haar kant te lokken; er zijn gevallen bekend waarin moraal de kritische wil tegen zichzelf weet te keren, zodat hij dan als een schorpioen zijn stekel in eigen lijf steekt. De moraal verstaat nu eenmaal van oudsher elke mogelijke duivelskunst om te overreden: er is ook vandaag de dag geen redenaar die haar hulp niet inroept (luister bijvoorbeeld alleen maar eens naar onze anarchisten: wat een morele praatjes om ons over te halen! Het komt nog eens zover dat ze zich ‘de goeden en rechtvaardigen’ noemen). Zo lang er op aarde wordt gepraat en overreed, heeft de moraal zich leren kennen als de grootste meesteres van de verleiding – en, wat ons filosofen betreft, als de ware *Circe van de filosofen*. Hoe komt het toch dat sinds Plato alle filosofische architecten in Europa vergeefs hebben gebouwd? Dat alles wat zijzelf oprecht en serieus als ‘aere perennius**’ beschouwden dreigt in te storten of al in puin ligt? O, wat zit er een valsheid in het antwoord dat zelfs tegenwoordig nog voor die vraag paraat wordt gehouden: ‘omdat ze allemaal verzuimd hebben te voldoen aan de voorwaarde om de grondslag van zo’n onderneming te testen: een kritiek op de rede als geheel’ – dat noodlottige antwoord van Kant dat ons moderne filosofen waarachtig niet op vastere en minder verraderlijke bodem heeft gelokt! (– en was het, achteraf gezien, niet een beetje vreemd om van een werktuig te eisen dat het kritiek zou oefenen op zijn eigen bruikbaarheid en deugdelijkheid? Dat het intellect zelf zijn waarde, zijn capaciteiten, zijn grenzen moet ‘verkennen’? Was dat zelfs niet een beetje absurd? –) Het juiste antwoord zou eerder zijn geweest dat alle filosofen, Kant inclusief, gebouwd hebben onder de verleidelijke invloed van de moraal, – dat ze schijnbaar streefden naar zeker-

* Duurzamer dan brons. Toespeling op een beroemde versregel van Horatius.

heid, naar ‘waarheid’, maar in feite naar ‘*majesteitelijke morele bouwwerken*’, om nog maar een keer Kants naïeve woorden te gebruiken. Kant, die het als zijn eigen ‘niet bijster schitterende, maar niet onverdienstelijke’ taak en werk beschouwde ‘de bodem te egaliseren en bouwrijp te maken voor deze majesteitelijke morele bouwwerken’ (*Kritik der reinen Vernunft* II). Helaas is hij daar niet in geslaagd, integendeel! – zoals we tegenwoordig moeten erkennen. Met zo’n bevlogen intentie was Kant een echt kind van zijn eeuw, die meer dan welke andere de eeuw van de bevlogenheid mag worden genoemd; gelukkig was Kant dat ook met betrekking tot de meer waardevolle aspecten van die eeuw (bijvoorbeeld met de stevige portie sensualisme die hij in zijn kentheorie heeft geïntegreerd). Ook hij was gebeten door de moraaltarantula Rousseau, ook hij koesterde in het diepst van zijn ziel de gedachte van het morele fanatisme dat een andere volgeling van Rousseau zich geroepen voelde te voltrekken, namelijk Robespierre, om ‘het rijk van wijsheid, rechtvaardigheid en deugd op aarde te vestigen’* (toespraak van 7 juni 1794). Overigens had niemand, met een dergelijk fransozenfanatisme in het hart, on-Franser, dieper, grondiger en Duitser te werk kunnen gaan – als het woord ‘Duits’ tegenwoordig in deze betekenis nog wel door de beugel kan – dan Kant deed. Om ruimte te scheppen voor *zijn* ‘rijk van de moraal’ zag Kant zich genoodzaakt een onbewijsbare wereld te introduceren, een logica ‘aan gene zijde’, – daar had hij nu net zijn *Kritiek van de zuivere rede* voor nodig! Met andere woorden: *hij had die niet nodig gehad* als één ding niet belangrijker voor hem was geweest dan al het andere, namelijk het ‘rijk van de moraal’ onaantastbaar, liever nog ongrijpbaar te maken voor de rede, – hij begreep maar al te goed dat de rede een gevaar vormde voor de morele orde van de dingen! Ten aanzien van natuur en geschiedenis, van de

* In de tekst: ‘de fonder sur la terre l’empire de la sagesse, de la justice et de la vertu’.

fundamentele *immoraliteit* van natuur en geschiedenis, was Kant, zoals elke goede Duitser van de oude stempel, een pessimist; hij geloofde aan de moraal, niet omdat ze door natuur en geschiedenis wordt bewezen, maar in weerwil van het feit dat ze door natuur en geschiedenis voortdurend wordt weerlegd. Om dit ‘in weerwil van’ te begrijpen moeten we ons iets soortgelijks bij Luther in herinnering roepen, bij die andere grote pessimist die er niet voor terugschrok om in alle lutherse vrijpostigheid tegen zijn vrienden te zeggen: ‘als we met behulp van de rede konden bevatten hoe de God die zoveel toorn en kwaadaardigheid tentoonspreidt, genadig en rechtvaardig kan zijn, waar hebben we dan ons *geloof* nog voor nodig?’ Want niets heeft ooit een diepere indruk gemaakt op de Duitse ziel, niets heeft haar meer in ‘verzoeking’* gebracht dan deze allergevaarlijkste redenering die voor elke rechtgeaarde spreker van een Romaanse taal een zonde tegen de geest is: *credo quia absurdum est*** – met deze redenering deed de Duitse logica haar intrede in de geschiedenis van het christelijke dogma. Maar ook tegenwoordig nog, een millennium later, bespeuren wij Duitsers van tegenwoordig, late Duitsers in elk opzicht – iets van waarheid, van een *mogelijke* waarheid achter het beroemde beginsel van de dialectiek, waarmee Hegel in zijn dagen de Duitse geest aan de overwinning op Europa hielp – ‘Tegenspraak brengt de wereld in beweging, alle dingen zijn met zichzelf in tegenspraak’ –: want we zijn onverbeterlijke pessimisten, zelfs op het gebied van de logica.

* Nietzsche maakt een toespeling op het Onzevader: ‘En leid ons niet in verzoeking’, vandaar de aanhalingstekens.

** *Ik geloof*, omdat *het absurd is*. Uitspraak toegeschreven aan kerkvader Tertullianus (2e-3e eeuw), een van Nietzsches favoriete mikpunten. In de *Genealogie van de moraal* haalt Nietzsche snoeihard uit naar deze kerkvader (*Genealogie* I, 15).

Maar *logische* waardeoordelen zijn niet de diepste en fundamenteelste tot waar onze dappere argwaan kan afdalen: het vertrouwen op het verstand waarmee de geldigheid van deze oordelen staat of valt, is, als vertrouwen, een *moreel* fenomeen... Moet het Duitse pessimisme zijn laatste stap misschien nog zetten? Moet het misschien nog één keer op angstaanjagende manier zijn *credo* met zijn *absurdum* confronteren? En als *dit* boek tot in de moraal, tot voorbij het vertrouwen in de moraal pessimistisch is, zou het dan niet juist daardoor een Duits boek zijn? Want het vertegenwoordigt inderdaad een tegenspraak en schrikt daar niet voor terug: dit boek zegt het vertrouwen in de moraal op – maar waarom? *Uit moraliteit!* Hoe moeten we het anders noemen wat dit boek – wat *ons* – bezielt? Want als het aan ons lag zouden we de voorkeur geven aan bescheidener termen. Maar geen twijfel aan: ook tot ons richt zich een ‘gij zult’; ook wij gehoorzamen nog aan een strenge wet die over ons is gesteld, – en dat is de laatste moraal die nog hoorbaar is voor ons, die nog doorklinkt in de manier waarop wij *leven*, want als we nog ergens *mensen van het geweten* zijn, dan wel hierin, dat wij niet meer terug willen naar datgene wat wij achterhaald en vermolmd vinden, naar al het ‘ongeloofwaardige’, of het nu God, deugd, waarheid, gerechtigheid of naastenliefde heet; dat wij ons geen bruggen van leugens veroorloven naar oude idealen; dat wij ons vijandig opstellen tegenover alles wat zich met ons zou willen verzoenen en vermengen, vijandig tegen elke huidige vorm van geloof en christelijkheid; vijandig tegen halve en halfslachtige romantiek en vaderlandrij; vijandig ook tegen artiesten-epicurisme, artiesten-gewetenloosheid, die ons proberen over te halen datgene te aanbidden waaraan we niet langer geloven – want wij zijn artiesten –; vijandig, kortom, tegen het hele Europese *feminisme* (of idealisme als men dat

liever hoort) dat eeuwig ‘tot zich trekt’* en juist daardoor eeuwig ‘onderwerpt’: – alleen als mensen van *dit* geweten voelen we ons nog verwant met de duizendjarige Duitse rechtschapenheid en vroomheid (zij het als hun twijfelachtigste en laatste nakomelingen), wij immoralisten, wij goddelozen van tegenwoordig, en zelfs in zekere zin als hun erfgenamen, als voltrekkers van hun intiemste wil, een pessimistische wil die, zoals gezegd, niet bang is zichzelf te ontkennen, omdat hij *genotzuchtig* ontkent! In ons voltrekt zich, als jullie al een formule willen, – *de zelfopheffing van de moraal*. – –

[5]

– Maar ten slotte: waarom zouden we wat we zijn, wat we willen en niet willen, zo luidruchtig rondbazuinen? Laten we er koeler, van verderaf, bedachtzamer en van grotere hoogte naar kijken; laten we het zeggen, zoals we het onder elkaar zouden zeggen, zo zachtjes dat niemand het hoort, dat niemand *ons* hoort! Laten we het vooral *langzaam* zeggen... Dit voorwoord komt laat, maar niet te laat, wat doen vijf, zes jaar er tenslotte toe? Zo’n boek en zo’n probleem hebben geen haast; bovendien zijn wij allebei vrienden van het *lento*, mijn boek net zo goed als ik. Ik ben niet voor niets filoloog geweest en ben dat misschien nog steeds: een leraar van het langzame lezen: – uiteindelijk ben ik ook langzaam gaan schrijven. Tegenwoordig is het niet alleen mijn gewoonte, maar ook een kwestie van smaak – een perverse smaak misschien? – om alleen die dingen te schrijven die de mensen ‘met haast’ tot wanhoop drijven. Filologie is namelijk de eerbiedwaardige kunst die vooral één ding van haar aanhangers eist: afstand nemen, zich tijd gunnen, leren zwijgen,

* Parodie op de laatste verzen van Goethes *Faust* II, ‘Das Ewig-Weibliche zieht uns hinan’ – (Het eeuwig-vrouwelijke trekt ons tot zich) –, door Nietzsche meermaals gebruikt om de spot te drijven met het feminisme; zie ook *Voorbij goed en kwaad*, § 237.

langzaam worden –, als een goudsmid en connaisseur van het *woord*, die louter verfijnd, behoedzaam werk moet afleveren en niets bereikt als hij het niet *lento* bereikt. Maar juist daarom is filologie tegenwoordig meer dan ooit vereist, juist daardoor trekt ze ons aan en charmeert ons het sterkst, midden in een tijdperk van ‘arbeid’, dat wil zeggen: van haast, van onfatsoenlijk en zwetend gejakker dat alles direct ‘voor elkaar’ wil hebben, ook elk boek, oud of nieuw. – Filologie zelf krijgt dingen niet zo snel ‘voor elkaar’, ze leert *goed* te lezen, dat wil zeggen: langzaam, diep, aandachtig en omzichtig, met bijbedoelingen, met open-gelaten deuren, met delicate vingers en ogen... Mijn geduldige vrienden, dit boek doet uitsluitend een beroep op volmaakte lezers en filologen: *leer* mij goed te lezen! –

Ruta bij Genua

In de herfst van het jaar 1886